

Julius Rosenberg

ГРИГОРІЮ ПЕТРОВИЧУ ПІВТОРАКОВІ — 75 РОКІВ

14 червня 2010 р. виповнюється сімдесят п'ять років визначному українському мовознавцеві академіку НАН України Григорію Петровичу Півторакові — авторові понад 250 праць з історії та діалектології східнослов'янських мов, етно- і глотогенезу східних слов'ян, етимології, культури мови, білорусистики, давньому авторові й багаторічному членові редколегії журналу «Мовознавство». В Україні та за її межами ювіляр широко відомий насамперед обґрунтуванням цілісної теорії походження української, білоруської та російської мов, а також завдяки діяльній участі в укладанні фундаментальних лексикографічних праць.

Народився Г. П. Півторак у селянській родині на хуторі Коритище Недригайлівського району Чернігівської (нині Сумської) області. Крізь усе життя проніс він щиру любов до українського слова, яка прийшла завдяки «Кобзареві» Т. Шевченка, іншим творам красного письменства, народним пісням, щоденному мовленню односельців. Ці дитячі захоплення згодом вплинули на вибір професійного шляху. Закінчивши 1959 р. Полтавський державний педінститут ім. В. Г. Короленка як історик і філолог, майбутній науковець учителював на Київщині, а 1961 р. вступив до аспірантури Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР на фах «білоруська мова».

Під час дворічного стажування в Мінську Г. П. Півторак досконало опанував мову своєї спеціальності, написав білоруською мовою й успішно захистив кандидатську дисертацію — «Історія інфінітива в білоруській мові». Серед іншого дисертант виявив важливі морфологічні закономірності цієї дієслівної форми. Теоретична значущість і практична цінність розвідки потім підтвердилися при укладанні багатотомного «Історичного словника білоруської мови».

З 1964 р. Григорій Петрович працює в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні. Тут він продовжує досліджувати історію інфінітива, залучаючи до аналізу ще й матеріал української та російської мов. Молодий учений порівнює шляхи розвитку інфінітивних форм у східнослов'янських мовах, знаходить у цьому процесі особливості, властиві кожній з мов. Важливий висновок розвідки: східнослов'янські форми інфінітива поєднують у собі як стародавні, так і відносно нові риси, але в кожній з мов ці риси різні, не збігаються. 1974 р. проведене дослідження було оформлене у вигляді монографії «Морфологія інфінітива в східнослов'янських мовах».

Г. П. Півторак — активний учасник створення семитомного «Етимологічного словника української мови», укладеного у відділі загального та слов'янського мовознавства під керівництвом академіка НАН України О. С. Мельничука. Ця монументальна праця виявляє генетичні зв'язки української літературної й діалектної лексики ХІХ–ХХ ст. на слов'янському та індоєвропейському тлі. За

кілька десятиліть копіткої праці Г. П. Півторак написав понад 3500 етимологічних статей, у четвертому й п'ятому томах був членом редколегії, а в шостому виступив співредактором тому. Перші п'ять томів цієї важкої за виконанням, але такої потрібної Україні праці побачили світ протягом 1982–2006 рр. і дістали високу оцінку вітчизняних та зарубіжних наукових кіл. Шостий том вийде друком цього року, а останній том — найближчими роками. Завдяки повноті реєстру та глибині опрацювання словник потрапив до числа найбільших і найкращих у світовій етимологічній лексикографії.

Будучи фахівцем зі східнослов'янських мов, ювіляр перейнявся чи не найважливішою проблемою цієї галузі славістики — генезою української, білоруської та російської мов. Важливість проблеми виходить далеко за межі самої лінгвістики, адже з'ясувати походження мови — це великою мірою з'ясувати й походження етносу, її носія. Наслідком багаторічних пошуків стала докторська дисертація «Формування і діалектна диференціація східнослов'янського етно-мовного ареалу до XIII ст.», захищена 1989 року.

Ця фундаментальна, насичена багатим фактажем розвідка — перша спроба з'ясувати походження східнослов'янських мов комплексно, системно. Автор не лише спирається на розмаїття лінгвістичних джерел (відомості з історичної фонетики, історичної діалектології, писемних пам'яток), а й широко залучає набутки історичної науки, археології, антропології, а також етнографії та фольклористики. У цьому безперечно методологічна новизна праці.

Наклавши ареали археологічних і етнографічних культур на діалектні ареали східних слов'ян, учений виділив на кінець XIII ст. шість діалектних макрозон: південно-західну (галицько-волинську), карпатську, поліську, полоцько-смоленську, північну (псковсько-новгородські говори) та північно-східну (ростово-суздальські та середньоокські говори). Усі макрозони мали специфічні фонетичні риси, які відрізняли їх одна від одної. Щоправда, ареали більшості цих рис, як правило, не збігалися між собою, їхні ізоглоси не були стійкими, змінювалися з бігом часу залежно від різних мовних і позамовних чинників.

Дослідження показало, що фонетичні особливості, за якими розрізняють українську, білоруську та російську мови, у XII–XIII століттях в основному вже склалися. Звісно, формування цих особливостей не могло безпосередньо спричинити появу східнослов'янських народностей та їхніх мов, адже тут далися взнаки й численні позамовні чинники. Як переконливо довів Г. П. Півторак, українська, білоруська та російська мови виникли внаслідок консолідації трьох регіонів східнослов'янського населення. У діалектному відношенні цей процес полягав у перегрупованні давньоруських діалектних масивів у нові ареали. Попри ці зміни, давні діалектні риси виявилися надзвичайно тривкими, збереглися донині й чітко проглядаються в сучасному територіальному поділі всіх трьох східнослов'янських мов.

Щоб донести свої ідеї та знахідки до фахівців з інших дисциплін і якнайширшого кола читачів, Г. П. Півторак написав дві науково-популярні книжки: «Українці: звідки ми і наша мова» (1993) і «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів зі “спільної колиски”» (2001; 2004). Перша з них містить археологічні відомості з історії України, оповідає про східнослов'янські союзи племен, характеризує південноруські діалектні риси, які згодом стали специфічними для української мови, та з'ясовує джерела української літературної мови. Натомість у другій докладніше висвітлено процес формування української народності й початки політичної історії України.

Г. П. Півторак аргументовано спростовує вигаданий радянськими ідеологами міф про те, ніби українці, білоруси та росіяни — рідні брати, бо начебто походять з єдиної давньоруської народності, а їхні мови — з єдиної давньоруської мови. Учений доводить, що Київська Русь від самого початку формувалася як рання українська держава. Її державотворчим і об'єднавчим етносом стали південні русини, тобто протоукраїнці. Пізніше до її складу ввійшли й інші племена — ті, з яких згодом сформувалися білоруси й росіяни.

Обидві книжки зажили в нашому гуманітарному просторі великого розголосу та популярності. Вони стали неодмінними посібниками для студентів. Їх захоплено читають навіть ті, хто не має філологічної чи історичної освіти. За цикл праць із етно- та глотогенезу східних слов'ян Г. П. Півторакові 1995 р. присуджено премію НАН України ім. І. Я. Франка.

Ювіляр завжди віддавав належне й другому своєму покликанню — білорусистиці. Він відродив білорусистику в Україні, видав перший в Україні підручник «Білоруська мова», переклав українською науковий збірник «Нариси білорусько-українських літературних зв'язків», який з'явився спочатку в Мінську, а 2003 р. — в Києві. До українського видання Григорій Петрович написав велике передне слово. За цю працю йому присуджено Премію президентів академій наук України, Білорусі та Молдови. 1991 р. він заснував і очолив Українську асоціацію білорусистів, є почесним членом і заступником голови Міжнародної асоціації білорусистів.

Крім суто наукової, Г. П. Півторак не цурався й науково-педагогічної діяльності. У 1990-х роках він викладав за сумісництвом у Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка навчальні курси «Білоруська мова й література», «Вступ до слов'янської філології», «Методика лінгвістичного аналізу тексту», «Порівняльна граматики слов'янських мов», спецкурси «Проблеми літературного перекладу з білоруської мови на українську», «Мовна ситуація в Україні в контексті історичного розвитку суспільства», «Актуальні проблеми походження української мови», вів спецсеминар «Українсько-білоруські фольклорні, літературні й театральні зв'язки давнього періоду». У 1996–1998 рр. ювіляр викладав за сумісництвом курси «Історична граматики української мови» та «Історія української літературної мови» в Уманському державному педінституті ім. П. Г. Тичини.

2006 року вийшов друком академічний «Білорусько-український словник», що його Г. П. Півторак уклав разом зі своїм учнем, канд. філол. наук О. І. Скопненком. Це видання — не лише перша в історії культурних взаємин наших народів праця такого роду, а й перший в Україні великий перекладний словник, укладений за диференційним (контрастивним) принципом. Він містить специфічну лексику сучасної білоруської літературної мови, а також найпоширеніші розмовні слова, архаїзми й діалектизми, які семантикою, морфемним складом, наголосом чи родовою належністю відрізняються від українських відповідників. У статтях перекладено чимало словосполучень і питомих білоруських фразеологізмів. Зі сторінок словника білоруська мова постає як мова самостійна, самобутня, багата на власні лексико-фразеологічні скарби. Цього року укладачі «Білорусько-українського словника» заслужено стали лауреатами премії НАН України ім. О. О. Потебні.

Сказав ювіляр своє вагоме слово і в таких галузях філології, як культура української мови, літературознавство, художній переклад. Він редактор і рецензент численних мовознавчих праць, член редколегії часопису «Київська старовина», щопіврічника «Культура слова».

Українська держава й наукова громадськість гідно поцінували змістовний, новаторський доробок Г. П. Півторака. 1997 р. його обрано членом-кореспондентом, а 2009 р. — академіком Національної академії наук України.

З 1998 року вчений завідує відділом загальнославистичної проблематики та східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Від 2007 р. очолює спеціалізовану раду із захисту дисертацій при Інституті. З 2004 р. обіймає посаду заступника академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України.

Г. П. Півторак — учасник багатьох всеукраїнських і міжнародних конференцій, нарад, симпозіумів, конгресів. Він частий гість у навчальних закладах і наукових товариствах, його статті друкують газети й часописи, його виступи можна почути по радіо й телебаченню. Ці виступи звичайно стосуються походження українців, їхньої мови, а також культури мовлення, норм слововжитку.

Як творчій особистості ювілярові притаманні щира відданість науці, високий професіоналізм, цілеспрямованість і працелюбність, велика філологічна культура. Колеги й учні глибоко шанують його за багатий життєвий досвід, скромність, доброзичливість, безкорисливу любов до слова.

Своє сімдесятип'ятиріччя Григорій Петрович Півторак зустрічає сповненим нових масштабних планів і задумів. Наукова громадськість, українські та зарубіжні мовознавці сердечно вітають його зі славним ювілеєм, зичать йому міцного здоров'я, творчої наснаги й невичерпного натхнення для нових звершень на благодатній ниві української науки про мову.

П. СЕЛІГЕЙ